

**FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ODSJEK ZA KLASIČNU FILOLOGIJU**

DIPLOMSKI RAD

Robovlasnički sustav stare Grčke na primjerima izvornih tekstova

**Mentorica:
dr. sc. Petra Šoštarić**

**Student:
Karolina Tumbas**

U Zagrebu, travanj 2017.

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Robovlasnički sustav stare Grčke na primjerima izvornih tekstova* izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice dr. sc. Petre Šoštarić. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta

Sadržaj:

1.	Uvod.....	4
2.	Najraniji izvori	
2.1.	Gortina i Pilos.....	7
2.2.	Homersko doba.....	8
3.	Klasična Grčka	
3.1.	Filozofske rasprave.....	14
3.1.1.	Platon.....	14
3.1.2.	Aristotel.....	18
3.2.	Dramski izričaj.....	23
3.2.1.	Tragedija.....	23
3.2.2.	Komedija.....	28
3.3.	Politika.....	31
3.3.1.	Solon.....	32
3.3.2.	Periklo.....	35
4.	Zaključna razmatranja.....	36
5.	Literatura.....	38

1. Uvod

Ropstvo kao pojam nastao je vrlo rano kao nasilno i nadmoćno vladanje jedne osobe nad drugom. Razvijalo se kroz godine ovisno o tipu društva i kulturi u kojoj se pojavilo te o količini robova koje je to društvo posjedovalo. Upravo je ta količina razvila ovisnost o daljnoj potrebi za robovima i potaknula razvoj kompleksnih ekonomskih sustava koji su se temeljili na trgovini i industriji, a u čijem je središtu bila radna snaga robova. Robovi kao kategorija društva nisu postojali te su izbačeni na rubove društva i bili su smatrani društveno mrtvim pojedincima, dok je njihov odnos s društvom ovisio o gospodaru (Patterson, 1982:337).

Ono što je važno za analizu ovakvog sustava činjenica je da ne možemo klasificirati društvo kao robovlasničko samo zato jer posjeduje robove. Tako nam autori Meillassoux i Finley tvrde da postoji robovlasničko društvo i društvo koje tek posjeduje robove. Finley smatra da je upravo klasična Grčka kao i Italija bila robovlasničko društvo jednako kao i američki Jug. Postojale su razlike s obzirom na društvo i period kao primjerice veći broj ljudi u klasičnoj Grčkoj koji su posjedovali robove. Takvo društvo za njega ima takav robovlasnički oblik zbog razvoja trgovine i tržišta roblja, povećanja zemljoradnika i nemogućnosti nabave lokalne radne snage (Finley, 1980:66-79).

Meillassoux pak spominje da rob stoji izvan rodbinskih veza unutar društva te postoji jasna granica između robova s jedne strane i slobodnih ljudi s druge kojima pripadaju i gospodari. Za njega robovlasničko društvo ovisi o radnoj snazi robova i sukladno tome mora postojati siguran izvor robova koji uključuje trgovanje i ratovanje. Takav kompleksni sustav zahtijeva višu razinu organiziranosti i društvenih odnosa koji ovise o robovima. S druge strane stavlja kućanski oblik društva u kojem robovi nemaju tako snažnu reprodukciju unutar društvenih odnosa niti to društvo ovisi o njihovoj radnoj snazi. Ovdje nema stalnog izvora robova te tako nema stalne kategorije unutar društva koja nema tako jasnu granicu rob-sluga-gospodar. Kao primjer toga imamo Heziodovo društvo koje je najvjerojatnije pripadalo ovom drugom, jednostavnijem obliku zbog izvora koji nam spominje da je gospodar radio zajedno sa slugom u polju (Meillassoux, 1991)¹.

¹ Iz Edwards, Anthony T. (2004.) *Hesiod's Ascra*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, str 102-105.

Kao i u svakoj analizi nekog dijela antičkog svijeta teško je sa sigurnošću potvrditi teze o ponašanju prema robovima, ali i o njihovom broju zbog pomanjkanja izvora. Također problematika pojedinih izvora nalazi se u tome da su dotični pisani iz perspektive gospodara robova, a ne samih robova. Analiza tekstova i konteksta u kojem su pisani podijeljena je na nekoliko razdoblja i značajnijih autora kako bi se dobila preglednija slika o samim izvorima, ali i kako bi se lakše razložila tematika teksta. Razdoblje koje je obrađeno u ovom radu proteže se kroz predhelenističko razdoblje stare Grčke.

Metodologija korištena za ovaj rad bilo je iščitavanje izvornih tekstova značajnih autora čiji se rad proteže od filozofskih rasprava o pravednosti i statusu ljudi u društvu do književnih djela u kojima su robovi bili likovi. Ono što je bilo važno za analize tekstova sam je kontekst u kojem su ti tekstovi nastali, a to uključuje i društvena i politička previranja različitih razdoblja, ali i filozofske odrednice. Korištena je i usporedna analiza političkih i društvenih pozadina u kojima su djela nastala kako bi se lakše sagledala cjelina obrađenog teksta. Svrha toga bila je nemogućnost pronalaska nekih izvora u potpunom obliku, već samo u fragmentima. Također je jasno već od najranijih dana grčke povijesti da su robovi bili glavna radna snaga Grčke, usprkos jasnim dokazima da je bilo i samih građana koji su se bavili zanatima. Upravo zbog toga bila je potrebna kontekstualna analiza iz kritičke perspektive danih izvora. Robovi su imali značajnu ulogu u proizvodnji i industriji stare Grčke i za to imamo izvore od Homera pa sve do Aristotela koji nam daje filozofske i političke odrednice svojih ideoloških definicija. Ono što je zanimljivo pri analizi tekstova velik je broj različitih imena koja su korištena za robove koji su obavljali različite dužnosti (*δοῦλοι, ἀνδράποδα, οἰκέται*) što ukazuje na važnost njihove uloge u samom društvu.

Ono što mnoge moderne autore koje sam obradila u svojoj analizi muči kriteriji su koji se koriste za odredbu robovlasničkog društva. Tako kod nekolicine imamo podjele na ono 'prije' i 'poslije' te kritike definicija homerskog kao 'primitivnog', dok je klasično doba i njegova demokracija smatrano 'civiliziranim'. Najbitniji su aspekt analize robovlasničkog sustava bilo kojeg od tih doba ekonomija i ponekad nejasan društveni status koji je potrebno iščitati iz izvora. Ti izvori također mogu biti problematični u smislu da nam u današnje moderno doba može biti neshvatljiv kontekst, ali nam zato pomažu povijesne činjenice iz ostalih izvora za razumijevanje potpune slike.

Svaki od klasičnih autora predstavljenih u ovom radu na jedan ili drugi način spominje neki oblik ropstva u svojim djelima, bila to metaforična usporedba ili već opis

likova koji se pojavljaju u djelima. Oba pristupa nam se povezuju kroz same likove i ideologije koje su pratile njihova osobna mišljenja. Tako nam filozofski smjerovi na jedan način prikazuju robove, dok ih dramatičari koriste u sklopu svojih tragičnih i komičnih izražaja. Za lakše razumijevanje cijele slike koristila sam nekoliko cjelina da bih lakše prikazala taj odnos robova i gospodara i njihovu ulogu u antičkom društvu. Jasno nam je već iz nekolicine izvora koji su nam najpoznatiji poput velikih dramskih tekstova Eshila, Sofokla i Euripida te Homerovih djela da prikaz robova nije iz pera samih robova što nam značajno smanjuje mogućnost potpune analize. Problematika poznatih izvora nije samo u njihovom broju tekstova i činjenici da su pisani od strane autora koji su često pripadali najvišim aristokratskim krugovima, nego i problem fragmentarnih ostataka koji nam često dolaze bez konteksta. Upravo činjenica da je velik broj autora iz aristokratskih krugova stvara nam problem perspektive u analizi jer nemamo gledište pisano iz perspektive roba. Usprkos tome, autori poput Euripida koji u svojim djelima koriste više emocionalne aspekte karaktera u likova daju nam dublji uvid u njihova razmišljanja i ideje koje ih pokreću. Tako svaku podrobiju analizu teksta moramo uzeti s dozom kritike i komparativne analize u odnosu na kulturna i društvena previranja i povijesna događanja.

2. Najraniji izvori

2.1. Gortina i Pilos

Problematika analize najranijih izvora uvijek se nalazi u pomanjkanju sačuvanih materijala i same arheološke građe koja nam dolazi u fragmentarnim oblicima. Također problem s kojim se suočavamo pri analizi najstarijih grčkih spomenika nalazi se u antičkom pismu koje su koristili prije samog alfabeta. Antički svijet Grka mjeri svoje početke još iz perioda neolitika točnije oko 7. tisućljeća prije Krista i iz tog perioda imamo veliku arheološku građu s Krete, Atike i Peloponeza, no nemamo mnogo sačuvanih pisanih izvora koje bismo mogli iskoristiti u svojoj analizi. Samo određivanje klasične periodizacije predstavlja nam problem zbog mnogo isprepletenosti kultura i različitih trajanja pojedinih razdoblja. Ono što je mene zanimalo za sam prikaz robovlasničkog sustava najraniji su pisani izvori, a oni su u ovom slučaju datirani u egejski period. Sama egejska kultura dijeli se na kikaladsku, trojansku, minojsku i heladsku, a proteže se u periodu trećeg i drugog tisućljeća prije Krista (Jurić, 2001:23).

Prvi izvor u kojem se spominju robovi i odnos prema robovima nalazi se u gradu Gortini koji je smješten južno od Heraklion na otoku Kreti. Sam grad postoji još iz kasnog neolitika, no arheološka građa može se datirati već od 3. tisućljeća pr. Kr. Grad je doživio procvat oko 500. g. pr. Kr i smatra se da je tada najvjerojatnije bio pisan i sam Zakonik iz Gortine u fragmentarnom obliku na dorskom dijalektu. Taj zakonik bio je dijelom kretskih zakona koji su bili propisani kao mjere za ponašanje, ali i sudstvo.² U tom gortinskom zakoniku ljudi su klasificirani kao slobodni ili kao robovi. Ono što je bitno primijetiti je da taj zakon nalaže da se ne smije zatvoriti nekoga tko nije službeno osuđen i da u slučaju prekršaja ili neposlušnosti čak i robovi imaju svoja prava (Wiedemann, 1981:19).

Κατακείμενος, αἰ κ' ἀδικήσῃ δῶλος ἢ δόλα, ὅτι μὲν κα καταθεμένδ κελομένδ ἀμάρτηι τοῖ καταθεμένδι τὰν δίκαν ἤμην, ὅτι δέ κ' αὐτὸς πρὸ αὐτο τοῖ ἀρκαίδι πάσται τὰν δίκαν ἤμην τοῖ δὲ καταθεμένδι μή·

Ako rob ili ropkinja, koji su dani ako po zapovijedi zgriješe, sudit će se njemu koji ga je prihvatilo, a ako sam on zgriješi protiv nekoga sudit će se njegovom...

(I.Cret.IV 47.1-8)

² URL: <http://grbs.library.duke.edu/article/download/4421/5519>.

Drugi izvor koji imamo samo je popis robova koji su bili u gradu Pilu. Grad se nalazi na zapadnom dijelu Peloponeza, a pločice su nađene u glavnoj zgradi u arhivu. Taj pronalazak tako vrijednog pisma postavio je odlične uvjete za iskapanja 1939. u gradu Pilu kada je Carl Blegen pronašao u palači datiranoj u mikensko razdoblje oko 600 tablica. Tako da ovaj nalaz koji imamo predstavlja samo popis stvari u vlasništvu gospodara, što u ovom slučaju znači i robove (Chamoux, 1963:25; Hammond, 1986:33).

Oba navedena izvora daju nam samo letimičan pogled iz jedne perspektive o robovima u tom periodu. Problem s kojim se susrećemo nalazi se u broju tekstova koje trenutačno imamo. Postojanje samo ovakva dva izvora koji nam u ovim oblicima dolaze izvan konteksta nalaže da je vjerojatno bilo još sličnih izvora, ali oni su nam još uvijek izgubljeni. Ne možemo mnogo razaznati od podataka koji su nam sačuvani u građi osim činjenice da robovi i taj sustav postojali u doba nastanka tekstova, ali i da su imali važne zakonske odrednice koje su se ticale robova, što nam ukazuje da su bili dio društva.

2.2. Homersko doba

Homersko doba u periodizaciji stavlja se u period nazvan mračnim dobom antičke Grčke. U ovom periodu najviše se istaknula epska predaja, i to homerski epovi kao najpoznatiji, te različite himne i hvalospjevi bogovima. Epska književnost ovog razdoblja bila je usmene prirode i zbog toga možemo ustvrditi da su nam mnogi drugi epovi vjerojatno i izgubljeni. Homerovo porijeklo i ime, ali i autorstvo veoma je problematično i tema je mnogih rasprava pod imenom Homersko pitanje³. Bitan aspekt ovog rada analiza je konteksta u kojima se spominju robovi i njihov odnos u društvu tako da je važno promotriti društvene i političke pozadine koje su opisane u djelima. Epovi su dio grčkog kulturnog izričaja preko usmene predaje, no možemo analizirati kontekste samo onih zapisanih materijala. Tako u opisima iz *Ilijade* imamo motiv porobljavanja u doba ratova u kojima zapravo neprijatelji postaju robovi nakon sukoba. S druge strane u *Odiseji* imamo drugačiji oblik opisa robova u kojem je fokus više na odnosu robova u kući svojih gospodara. Razlog tomu je i činjenica da su ova dva epa pisana iz dvije perspektive i s dvije tematike (Sironić, 1995:24).

3 Više o samoj temi: Sironić, Milivoj, (1995.) *Rasprave o helenskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 17-23.

Tako je *Ilijada* nastala kao ep o borbi Ahejaca i Trojanaca i opisuje posljednju godinu rata u kojoj upoznajemo različite likove koji su sudjelovali u tom žestokom sukobu, ali i grčki panteon i ulogu bogova u životu starih Grka. Što se robova tiče, ovdje imamo primjere ropkinja koje su u stvari porobljene kao ratni plijen u likovima trojanskih žena Hrizeide i Poliksene koje postaju ahejskim ropkinjama. Epski jezik Homera i Hezioda umjetno je stvoren i sastavljen od nekoliko dijalekata koji su jasno vidljivi u svojim prilaznim periodima tijekom prijenosa epske poezije. Tako iz tekstova iščitavamo različite nazive za robove, ali i za radnike *ῥήτες* koji su radili na nečijoj zemlji i koji se jasno razlikuju od samih robova. U *Ilijadi* imamo opis robova koji su porobljeni u ratovima, dok u *Odiseji* imamo robove koji su ili kupljeni za rad u kući ili jednostavno tamo dovedeni od svoga djetinjstva. *Ilijada* i *Odiseja* razlikuju se u konceptu važnosti ratnih odnosno obiteljskih odnosa i avanture u slučaju *Odiseje*. *Ilijada* je ratni ep, dok *Odiseja* opisuje povratak junaka iz tog istog rata tako da ne čudi da su i opisi robova i odnosa među njima drugačiji (Sironić, 1995:24-31).

Ono što je specifično za svijet Homera i robova opisanih u epskim djelima upravo je kontekst u kojem su robovi žrtve okolnosti i ratova u kojima su se našli. Takav prikaz nam daje bolje razumijevanje društvenih odnosa u tekstovima, ali nam i ukazuje na bitnu razliku u načinu opisivanja između tih dvaju djela. Lik Eumeja koji se pojavljuje u *Odiseji* kao veoma odani rob koji služi na svoju čast Odisejevoj obitelji smatra se kao najbolje karakteriziran lik u epu zbog svoje tragične pozadine. (Hunt, 2011:26) On je naime bio otet kao dijete i prodan Laertu te je nakon njega nastavio služiti Odiseju. (*Od.* 15 381-388) Ovdje vidimo zapravo odnos gospodara i roba i naglasak na to da su robovi dio kućanstva u kojem se nalaze i zapravo dio obitelji iako su smatrani inferiornijima i nisu imali jednaka prava kao i ostali članovi obitelji (*Od* 17. 322-3; 24. 252; 15. 488-491). Tako se gospodari odnose pravedno i dobronamjerno prema robovima koji su im odani poput Eumeja i Melanto, za koju Penelopa smatra da je jednako odana (*Od* 15. 363-5, 18. 322-5 i 14. 139, 15. 368-79). (Hunt, 2011:25-28)

Finley se posebno zalaže za ideju da je u tom periodu rob koji je poput Eumeja godinama služio svojim gospodarima i bio član kućanstva i pripadao obitelji, zapravo bio u povlaštenom položaju u odnosu na radnu snagu koja se mogla unajmiti. Razlog tome vidi u činjenici da je takav status roba imao sigurnost i uvijek siguran dom (Finley, 1973:66). Za one pak koji izdaju svoju obitelj slijedi smrtna kazna, kao za ropkinje koje su se odlučile

okrenuti proscima (*Od.* 20. 116-9; 22. 424-5; 22. 401-73). Iz priloženog možemo zaključiti da su robovi u ovom slučaju imali ulogu kućnih sluga. Njima zapravo sloboda od te uloge sluge nije bila najveća nagrada već samo nagrada u obliku unaprjeđenja u kući i želja za dobrim životom u sigurnosti obitelji. Jako značajan aspekt u *Odiseji* upravo je taj motiv prepoznavanja junaka koji se vratio nakon mnogo godina lutanja i upravo tu robovi igraju veliku ulogu. Stara dojičja Eurikleja prepoznaje Odiseja po ožiljku na nozi (*Od.* 19. 308). Zatim se Odisej otkriva pastirima (*Od.* 21 108) i Eumeju, a tek onda ostalim slugama unutar kuće (*Od.* 18.304, 19.65, 20.1) (Hunt, 2011).

OD 15. 488-491

ἀλλ' ἦ τοι σοὶ μὲν παρὰ καὶ κακῶ ἔσθλὸν ἔθηκε
Ζεὺς, ἐπεὶ ἀνδρὸς δῶματ' ἀφίκεο πολλὰ μογήσας
ἠπίου, ὃς δὴ τοι παρέχει βρῶσιν τε πόσιν τε
ἐνδυκέως, ζῶεις δ' ἀγαθὸν βίον

... *Al' ti je opet Zeus uz nevolje mnoge i dobra
Dao, kada si mnogo pretrpjevši u kuću došo
Čovjeka milostiva, što pića ti i jela dalje
Usrdno, dobro živiš kod njega ...*⁴

OD 17. 322-323

ἤμισυ γάρ τ' ἀρετῆς ἀποαίνυται εὐρύοπα Ζεὺς
ἀνέρος, εὖτ' ἄν μιν κατὰ δούλιον ἦμαρ ἔλησιν.

... *Jer gromoglasni Zeus polovinu uzme vrline
Čovjeku onom, kojeg dan robovanja snađe ...*⁵

Prvi odlomak iz ovog dijela teksta govori o blagonaklonosti gospodara u čijoj kući služi Eumej, dok nam drugi već ukazuje na činjenicu da robovi nisu smatrani potpunim ljudima, točnije da je njihova uloga u društvu bila vezana za služenje i obavljanje poslova, ali nisu bili dio društva.

⁴ Maretić, Tomo, (2003.) *Vrhovi svjetske književnosti, Homer: Odiseja*, Nakladni Zavod Matice hrvatske, Zagreb, 298.str.

⁵ Maretić, Tomo, (2003.) *Vrhovi svjetske književnosti, Homer: Odiseja*, Nakladni Zavod Matice hrvatske, Zagreb, 330.str.

...οὐδέ τί τοι **δοῦλειον** ἐπιπρέπει εἰσοράασθαι
εἶδος καὶ μέγεθος· βασιλῆϊ γὰρ ἀνδρὶ ἔοικας.
... *Ništa se, starče, na tebi ne ističe ropsko,*
*Ni lik ni veličina, jer ti si nalik na kralja ...*⁶

U ovom primjeru jasno vidimo upotrebu ropstva u tekstu, ali i odnos Odiseja prema svojem robu u danom kontekstu koji nam pokazuje da su robovi koji su bili dijelom kućanstava i obitelji i ostali odani tretirani dobro.

Homersko doba uistinu je važan izvor za odnose robova i gospodara, no nakon toga perioda nema mnogo drugih izvora. Tek se kasnije nastavlja predaja u obliku klasične historiografije i dramskih izvedbi koje nam opet ne daju pravi prikaz robovlasničkog sustava, ali djela dramske književnosti poput tragedija i komedija važan su nam izvor primjera koje možemo koristiti za analizu. Također je postojala stanovita razlika između uloga koje su robovi obavljali. Dokaz tome različitost je izraza korištenih u izvornim tekstovima. *Οἰκέτης* je označavao robove u kućanstvu (ekvivalent sluzi), dok je *δοῦλος* kao općeniti naziv za robove ostao. Problematika ipak ostaje u činjenici da je u to vrijeme bilo teže raspoznati robove od slobodnih ljudi koji su se bavili zemljoradnjom. Kao glavni razlog tomu nekolicina autora spominje važnost preživljavanja i osobnih potreba kako slobodnih ljudi tako i robova (Kalistov, Struve, 1962).

Hezioda možemo uvrstiti u drugog velikog pripadnika epske književnosti kod kojeg nalazimo izvore vezane za robove i sluge u kućanstvima. Heziod je bio grčki pjesnik porijeklom iz grada Askre u Beotiji i rodonačelnik genealoškog i didaktičkog epa. U sačuvana djela ubrajaju se prva pisana grčka teogonija *Postanak bogova* i *Poslovi i dani* kao didaktički spjev o poljodjelstvu te kratka pjesma *Heraklov štit* koja je pisana po uzoru na Homerov opis Ahilejeva štita.⁷

⁶ Maretić, Tomo, (2003.) *Vrhovi svjetske književnosti, Homer: Odiseja*, Nakladni Zavod Matice hrvatske, Zagreb, 452.str.

⁷ Škiljan, Dubravko, (1996.) *Leksikon antičkih autora, Latina & Graeca*, Matica hrvatska, Zagreb.

Poslovi i dani je poučni ep o poljoprivredi s dodatkom o danima koji je napisan za brata Perza i tiče se teme nepravdnosti i savjeta kako steći nešto na častan način. Heziod je u svome djelu spomenuo sluge koje pomažu u polju kada nastupi vrijeme oranja i koristi naziv *δμῶς* što u ovom slučaju možemo staviti u kategoriju roba (*Poslovi i dani*, 459-460). No, činjenica je da nam tekst ne daje mnogo materijala o svim oblicima ropstva koji su postojali u to doba niti nam daje kontekst u kojem bismo to promatrali kao zasebnu društvenu grupu. Za Hezioda robovi su veoma slični prikazu u homerskom epu *Odiseji*, ali razlikuje im se naziv koji sam Heziod koristi (Murray, 1987).

Poslovi i dani, 459-460

εὖτ' ἂν δὲ πρότιστ' ἄροτος θνητοῖσι φανείη,
δὴ τότε' ἐφορμηθῆναι ὁμῶς **δμῶές** τε καὶ αὐτὸς

... *Ali čim ljudima smrtnim za oranje nastupi vrijeme,*
*Tada se sa slugama skupa pokreni orati i sam ...*⁸

Poslovi i dani, 502-503

δείκνυε δὲ **δμῶεσσι** θέρευς ἔτι μέσσου ἐόντος:
οὐκ αἰεὶ θέρος ἐσσεῖται, ποιεῖσθε καλιάς.

Slugama pak pripormeni još dok je sredina ljeta:
*„Neće bit uvijek ljeto, sagradite kolibe sebi.“*⁹

Poslovi i dani, 602-603

Θῆτά τ' ἄοικον ποιεῖσθαι καὶ ἄτεκνον ἔριθον
δίζησθαι κέλομαι: χαλεπὴ δ' ὑπόπορτις ἔριθος:

Onda unajmi težaka bez kuće i ženu bez djece,
*Velim ti, sebi potraži. Jer žena je s djetetom muka.*¹⁰

⁸ Glavičić, Branimir, (2005.) *Heziod: Poslovi i dani, Postanak bogova, Homerove himne, Demetra*, Filološka biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 45.str.

⁹ Glavičić, Branimir, (2005.) *Heziod: Poslovi i dani, Postanak bogova, Homerove himne, Demetra*, Filološka biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 49. str.

Poslovi i dani, 765-766

Ἕματα δ' ἐκ Διόθεν πεφυλαγμένος εὔ κατὰ μοῖραν
πεφραδέμεν **δμώεσσι**:

Pazi na Zeusove dane pa dobro ih, kako već treba

*Slugama svojim objasni...*¹¹

Iz tekstova prikazanih ovdje jasno nam je da postoji različita upotreba riječi za slugu odnosno za roba. Robovi su često spominjani u različitim djelima i oni su činili značajnu ulogu u kućanstvima, no jasno nam je da postoji i unajmljena radna snaga koja je u Heziodovom slučaju bila zvana tetima (*ῥήτες*). Ovdje se zapravo stvara rasprava o odnosu robova i unajmljene radne snage zbog stihova u kojima nam je iskazano da su gospodari radili zajedno sa svojim slugama na polju. U Heziodovu slučaju, Edwards nam tvrdi da se sa razlogom ova dva korijena riječi pojavljuju i da njegov sluga označen kao *δμῶς* nije na jednakoj razini kao u standardnom obliku korijena *δούλ-*. Ovdje se zapravo radi o pojedincu koji ovisi o kućanstvu, a ne robu. U daljnim stihovima (765-767) vidimo da je moguće da taj rob, ili interpretacija sluge, živi odvojeno od gospodara, ali u maloj kolibici te ovisi o poljoprivredi u jednom obliku feudalnog odnosa. Ono što iz danog materijala ne možemo iščitati podrijetlo je tog sluge i razlog zbog kojeg se našao u takvoj situaciji. Ne možemo ni jasno odrediti njegov status u društvu već samo da u Heziodovu djelu taj sluga ovisi o seljaku za kojeg radi (Edwards, 2004:103).

¹⁰ Glavičić, Branimir, (2005.) *Heziod: Poslovi i dani, Postanak bogova, Homerove himne, Demetra*, Filološka biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 55. str.

¹¹ Glavičić, Branimir, (2005.) *Heziod: Poslovi i dani, Postanak bogova, Homerove himne, Demetra*, Filološka biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 67.str.

3. Klasična Grčka

3.1. Filozofske rasprave

Problematika ropstva u antičkoj Grčkoj nije samo u problemu određivanja tko je točno imao status roba ili status sluge, već i u konceptu i idealima ljudskosti. Već u ranijim tekstovima vidjeli smo da svi robovi ne posjeduju jednake vrline niti društveni status, no postojali su pojedinačni slučajevi u kojima se isticala ljudskost u robova. Ta se ljudskost po autoru Finleyu u potpunosti izbacuje u klasičnom periodu Grčke (Finley 1980:93-122). Razlog tome je timokratski koncept društva i odnosu društva prema prema robovima. Naravno da je postojala jaka razlika između elitne i timokratske kulture i ropstva, ali teško je u potpunosti izvući njihov odnos na vidjelo. Teorija je da je vladajuća elita smatrala pogrdnim rad za nekoga te se zbog toga razvila veća potražnja za radnog snagom (Patterson, 1982:87-88).

3.1.1 Platon

Platon nam predstavlja jedan od najvažnijih izvora ne samo za robovlasnički sustav stare Grčke. Polis Atena bila je veoma poznata ne samo po velikim književnim djelima već i filozofskim školama. Jedna od prvih poznatijih bila je i Platonova *Akademija* u kojoj se moglo učiti nekoliko područja poput gramatike, aritmetike i prirodnih znanosti. Tu ideju naslijedio je Platon, Sokratov najpoznatiji učenik koji je svoju školu osnovao 387. g. pr. Kr. Svoje ideje predočio je u nekoliko djela od kojih se najviše ističu *Država* i *Zakoni* u kojima imamo najviše izvornih materijala vezanih za društvene odnose i robovlasnički sustav. Tako nam djelo *Država* daje prikaz idealnog tipa države, jednog sistema koji funkcionira po staležima u kojima su posloženi vladari, ratnici i radnici. Za mnoge autore ovakav ustroj države predstavljao je suviše idealiziran i transcendentalan sustav koji skoro pa nije bio izvediv u svom pravom obliku. Razlog tome našli su u apstraktnim pojmovima ljepote, istine, pravednosti (Hammond, 1986.; Starr, 1991).

Kod Platona ne postoji jasna razlika između spartanskih helota i atenskih robova i teško je raspoznati što je točno Platon mislio u svojim djelima. Platon se također puno osvrće i na pobune robova i njihove sposobnosti, točnije nesposobnosti. Platon se dosta bavio samom prirodom robova i načinom na koji se ponašaju. Tako za njih tvrdi da ih je trebalo biti dovoljno u polisu kako bi se obavljali svi poslovi koji se trebaju obaviti. Također ih je smatrao nesposobnima i ponekad se poslušnost nije mogla istrenirati u potpunosti, no zagovarao je veliki nadzor i edukaciju u poslušnosti od strane gospodara. U tom pristupu jako je sličan Ksenofontu koji je također smatrao da mora postojati nadzor nad robovima i da se gospodari moraju više potruditi oko samog odgoja svojih robova. I Platon i Ksenofont su dijelili mišljenje da odnos gospodara i roba mora biti nenasilne prirode i temeljen na sustavu nagrada i odgoja, a ne nasilja i kazni. Osim naravno u slučaju kada bi uistinu skrivili zločin poput preljuba, krađe ili bijega (McKeown, 2001).

Platon, *Zakoni*, 776c-e

Ἀθηναῖος

καὶ μάλα γε, ὦ Μέγилле, εἰκότως: σχεδὸν γὰρ πάντων τῶν Ἑλλήνων ἢ Λακεδαιμονίων εἰλωτεία πλείστην ἀπορίαν παράσχοιτ' ἂν καὶ ἔριν τοῖς μὲν ὡς εὔ, τοῖς δ' ὡς οὐκ εὔ γεγонуῖά ἐστιν—ἐλάττω δὲ ἢ τε Ἡρακλεωτῶν δουλεία τῆς τῶν Μαρνανδυνῶν καταδουλώσεως ἔριν ἂν ἔχοι, τὸ Θετταλῶν τ' αὖ πενεστικὸν ἔθνος. εἰς ἃ καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα βλέψαντας ἡμᾶς τί χρῆ ποιεῖν περὶ κτήσεως οἰκετῶν; ὁ δὴ παριῶν τῷ λόγῳ ἔτυχον εἰπῶν, καὶ σύ με εἰκότως τί ποτε φράζοιμι ἠρώτησας, τόδε ἐστίν. ἴσμεν ὅτι που πάντες εἴπομεν ἂν ὡς χρῆ δούλους ὡς εὐμενεστάτους ἐκτῆσθαι καὶ ἀρίστους: πολλοὶ γὰρ ἀδελφῶν ἤδη δοῦλοι καὶ ὑέων τισὶν κρεῖττους πρὸς ἀρετὴν πᾶσαν γενόμενοι, σεσώκασιν δεσπότης καὶ κτήματα τὰς τε οἰκήσεις αὐτῶν ὅλας. ταῦτα γὰρ ἴσμεν που περὶ δούλων λεγόμενα.

Atenjanin: To je potpuno shvatljivo, Megile. Stanje helota u Sparti izaziva doista sumnju i prepirku više nego išta drugo u čitavoj Heladi jer je po mišljenju jednih dobro uređeno, a po mišljenju drugih loše. Manju prepirku prouzrokuje ropstvo kod Heraklejana, koje je poteklo od pokorenja Marijandinjana, i robovanje plemena Penesta Tesalcima. Ako se osvrnemo na te i sve takve slučajeve, kakav ima biti naš postupak s obzirom na stjecanje robova? Što sam slučajno u svom razlaganju onako nuzgredno spomenuo i zbog čega si me opravdano zapitao što znače moje riječi, to je ovo: Znamo da bismo svi zacijelo izjavili da treba imati što privrženije i što sposobnije robove. Ta već su se mnogi robovi pokazali prema nekima u svakoj vrlini

*valjanijima od njihove braće i sinova, pa su spasili svoje gospodare, njihovu imovinu i cjelokupno gospodarstvo. Znamo naime da se o robovima pripovijedaju takvi slučajevi.*¹²

777b-e

δῆλον ὡς ἐπειδὴ δύσκολόν ἐστι τὸ θρέμμα ἄνθρωπος, καὶ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν διόρισιν, τὸ δοῦλόν τε ἔργῳ διορίζεσθαι καὶ ἐλεύθερον καὶ δεσπότην, οὐδαμῶς εὐχρηστον ἐθέλειν εἶναι τε καὶ γίνεσθαι φαίνεται, χαλεπὸν δὴ τὸ κτῆμα: ἔργῳ γὰρ πολλάκις ἐπιδέδεικται περὶ τὰς Μεσσηνίων συχνὰς εἰωθυίας ἀποστάσεις γίνεσθαι, καὶ περὶ γε τὰς τῶν ἐκ μιᾶς φωνῆς πολλοὺς οἰκέτας κτωμένων πόλεις, ὅσα κακὰ συμβαίνει, καὶ ἔτι τὰ τῶν λεγομένων περιδίνων τῶν περὶ τὴν Ἰταλίαν γιγνομένων παντοδαπὰ κλωπῶν ἔργα τε καὶ παθήματα. πρὸς ἃ τις ἂν πάντα βλέψας διαπορήσειε τί χρῆ δρᾶν περὶ ἀπάντων τῶν τοιούτων. δύο δὴ λείπεσθον μόνῳ μηχανά, μήτε πατριώτας ἀλλήλων εἶναι τοὺς μέλλοντας ῥᾶον δουλεύσειν, ἀσυμφώνους τε εἰς δύναμιν ὅτι μάλιστα, τρέφειν δ' αὐτοὺς ὀρθῶς, μὴ μόνον ἐκείνων ἕνεκα, πλεον δὲ αὐτῶν προτιμῶντας: ἡ δὲ τροφή τῶν τοιούτων μήτε τινὰ ὕβριν ὑβρίζειν εἰς τοὺς οἰκέτας, ἦττον δέ, εἰ δυνατόν, ἀδικεῖν ἢ τοὺς ἐξ ἴσου. διάδηλος γὰρ ὁ φύσει καὶ μὴ πλαστῶς σέβων τὴν δίκην, μισῶν δὲ ὄντως τὸ ἄδικον, ἐν τούτοις τῶν ἀνθρώπων ἐν οἷς αὐτῶ ῥᾶδιον ἀδικεῖν:

*Robovi su doista posjed koji zadaje muke. Koliko zla oni prouzrokuju, mnogo su se već puta pokazale činjenice kod čestih i uobičajenih ustanaka Mesenjana i u onim državama koje imaju mnogo robova ista jezika. Tome možemo dodati svakovrsne krađe i nasilja počinjena od tzv. peridina, koji obilaze po Italiji. Ako se tko osvrne na sve to, bit će u neizvjesnosti kako treba da se u svemu tome vlada. Da bi se postiglo da robovi lakše robuju, preostaju samo dva izlaza, naime da ne budu iz istoga kraja i da, što je moguće više, budu različita jezicima a zatim da gospodari s njima valjano postupaju ne samo zbog njih već više zbog brige za sebe same. Takav se postupak sastoji u tome da se prema robovima ne pokazuje nikakva bahatost i da se, ako je moguće, manje čini našao njima nego sebi ravnima. Ta sasvim se jasno očituje prirodno, a ne izvještačeno štovanje pravde, kad se uistinu zazire od nanošenja nepravde onim ljudima kojima se ona može nanositi bez opasnosti.*¹³

¹² Gortan, Veljko, (1974.) *Platon: Zakoni*, drugo izdanje, Naprijed, Zagreb, 228.-229. str.

¹³ Gortan, Veljko, (1974.) *Platon: Zakoni*, drugo izdanje, Naprijed, Zagreb, 229. str.

ὁ περὶ τὰ τῶν δούλων οὖν ἦθη καὶ πράξεις γιγνόμενός τις ἀμίαντος τοῦ τε ἀνοσίου πέρι καὶ ἀδίκου, σπείρειν εἰς ἀρετῆς ἔκφυσιν ἰκανώτατος ἂν εἴη, ταῦτόν δ' ἔστ' εἰπεῖν τοῦτο ὀρθῶς ἅμα λέγοντα ἐπὶ τε δεσπότη καὶ τυράννῳ καὶ πᾶσαν δυναστείαν δυναστεύοντι πρὸς ἀσθενέστερον ἑαυτοῦ. κολάζειν γε μὴν ἐν δίκῃ δούλους δεῖ, καὶ μὴ νοθετοῦντας ὡς ἐλευθέρους θρύπτεσθαι ποιεῖν:

*Tko se dakle u odnosu prema čudi i djelima robova ne kalja opačinom i nepravdom, bit će najprikladniji da posije sjeme, iz kojeg će niknuti krepost. To se isto može s pravom kazati i o gospodararu i o tiraninu i o svakom vlastodršcu s obzirom na njegov postupak prema slabijima od sebe. Ipak treba robove kažnjavati kad je to opravdano, a ne stvarati od njih mekušce samo ih opominjući, kao da su slobodni ljudi.*¹⁴

778a

τὴν δὲ οἰκέτου πρόσρησιν χρὴ σχεδὸν μὴ προσπαίζοντας μηδαμῆ μηδαμῶς οἰκέταις, μήτ' οὖν θηλείαις μήτε ἄρρεσιν, ἃ δὴ πρὸς δούλους φιλοῦσι πολλοὶ σφόδρα ἀνοήτως θρύπτοντες χαλεπώτερον ἀπεργάζεσθαι τὸν βίον ἐκείνοις τε ἄρχεσθαι καὶ ἑαυτοῖς ἄρχειν.

*Svaka riječ upravljena robu mora sadržavati neku zapovijed, pa se nipošto ne smijemo s njima šaliti, bili oni žene ili muškarci. Mnogi se, naprotiv, običavaju nerazumno pokazivati nježni prema robovima, čime otežavaju život i njima s obzirom na poslušnost i sebi obzirom na zapovijedanje.*¹⁵

Ksenofont *Gospodarstvo*

13.6

οὐκοῦν, ἔφη, ὃ Σώκρατες, τὰ μὲν ἄλλα ζῶα ἐκ δυοῖν τούτοις τὸ πείθεσθαι μακρὰν οὐσιν, ἐκ τε τοῦ ὅταν ἀπειθεῖν ἐπιχειρῶσι κολάζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ ὅταν προθύμως ὑπηρετῶσιν εὖ πάσχειν.

¹⁴ Gortan, Veljko, (1974.) *Platon: Zakoni*, drugo izdanje, Naprijed, Zagreb, 230. str.

¹⁵ Gortan, Veljko, (1974.) *Platon: Zakoni*, drugo izdanje, Naprijed, Zagreb, 230. str.

Pa tako, Sokrate, odgovarao je, sve životinje se obučavaju poslušnosti na dva načina: kaznom, kada požele iskazati neposlušnost, i nagradom, ako se počinjavaju.¹⁶

13.9

τοῖς δὲ δούλοις καὶ ἡ δοκοῦσα θηριώδης παιδεία εἶναι πάνυ ἐστὶν ἐπαγωγὸς πρὸς τὸ πείθεσθαι διδάσκειν: τῆ γὰρ γαστρὶ αὐτῶν ἐπὶ ταῖς ἐπιθυμίαις προσχαριζόμενος ἂν πολλὰ ἀνύτοις παρ' αὐτῶν. αἱ δὲ φιλότιμοι τῶν φύσεων καὶ τῷ ἐπαίνῳ παροξύνονται. πεινῶσι γὰρ τοῦ ἐπαίνου οὐχ ἦττον ἔναι τῶν φύσεων ἢ ἄλλαι τῶν σίτων τε καὶ ποτῶν.

Što se robova tiče, to čak i način obučavanja koji se smatra pogodnim samo za životinje jako je koristan da bi ih se naučilo poslušnosti: udovoljavajući povrh drugih potreba i njihovome apetitu, može se dobiti mnogo od njih. Na ljude poštene prirode snažno djeluje i pohvala: kod nekih ljudi je potreba za pohvalom ništa manja negoli kod drugih težnja prema hranu i piću.¹⁷

I Platon i Ksenofont u ovim odlomcima daju jasne smjernice o tome kako se treba prema robovima ponašati. Jasno nam je da je Platon bio mišljenja da su neki robovi posjedovali vrlinu zbog koje su spasili svoje gospodare, no ne možemo tu vrlinu izjednačiti s vrlinom slobodnog čovjeka jer je ipak u pitanju rob (*Zakoni*, 776, 777). Ksenofont je u svojim djelima sličnog mišljenja i smatra da se robovi moraju pravedno kažnjavati i nagrađivati, ali u ovom slučaju uspoređuje ih sa životinjama u prirodi njihovih osnovnih poriva (*O gospodarstvu*, 13.9).

¹⁶ Ksenofont, (2016) *Ogledi o ekonomiji*, Biblioteka Gospodarska Misao, Mate, Zagreb, 56. str.

¹⁷ Ksenofont, (2016) *Ogledi o ekonomiji*, Biblioteka Gospodarska Misao, Mate, Zagreb, 56. str.

3.1.2. Aristotel

Aristotel je poznat kao jedan od najvećih mislilaca svih vremena i Platonov učenik. Naslijedio je atenski mentalitet aristokracije nakon što se preselio iz rodne Trakije u Atenu i školovao se u Platonovoj Akademiji. Nakon Platonove smrti nije uspio postati voditeljem Akademije, pa je otišao u Makedoniju i postao učitelj Aleksandru, sinu Filipa Makedonskog. Nakon povratka u Atenu osniva školu *Licej* i polako počinje stvarati korpus svojih ideja. Njegovo enciklopedijsko djelo je *Organon* u kojem je iskazana suština Aristotelovih ideja. Tako u njegovom djelu *Politika* imamo pregršt ideoloških i političkih citata vezanih za same robove i način na koji bi se trebali ponašati. Njegova ideologija je da je ropstvo prirodna stvar (Starr, 1991).

Aristotel robove nije prikazao na isti način kao Platon i Ksenofont. Kod njega barbari imaju prirodni, skoro urođeni poriv za ropstvom. Ideja je da jednostavno nisu na jednakoj intelektualnoj razini s građanima grčkih polisa. Za njega je etički problem tek porobljavanje onih koji to ne zaslužuju kao samih stanovnika Grčke i onih za koje Aristotel smatra da posjeduju veće intelektualne sposobnosti. Što se tiče dijela o otporu robova, Aristotel ne spominje mnogo osim činjenice da su postojali robovi koji su odbijali slušati svoje gospodare. Kod Aristotela imamo jasnu razliku između spartanskih helota i atenskih robova s time da je i njegov ideal spartanski odnos prema njihovim robovima (McKeown, 2001).

Politika 1252a 32-36

τὸ μὲν γὰρ δυνάμενον τῇ διανοίᾳ προορᾶν ἄρχον φύσει καὶ δεσπῶζον φύσει, τὸ δὲ δυνάμενον τῷ σώματι ταῦτα πονεῖν ἀρχόμενον καὶ φύσει δούλον: διὸ δεσπότη καὶ δούλῳ ταῦτὸ συμφέρει.

Jer ono (biće) koje je uzmožno umom predviđati, po naravi je vladajuće i po naravi je gospodareće, ono pak koje je uzmožno (to predviđeno) svojim tijelom izvršiti, vladano je i po naravi robujuće. Zbog toga gospodaru i robu ista je korist.¹⁸

¹⁸ Ladan, Tomislav, 1988. *Aristotel Politika*, Sveučilišna Naklada Liber, Zagreb, 2. str.

ὅτι μὲν οὖν ἔχει τινὰ λόγον ἢ ἀμφισβήτησις, καὶ οὐκ εἰσὶ τινες οἱ μὲν φύσει δοῦλοι οἱ δ' ἐλεύθεροι, δῆλον, καὶ ὅτι ἔν τισι διώριστα τὸ τοιοῦτον, ὧν συμφέρει τῷ μὲν τὸ δουλεύειν τῷ δὲ τὸ δεσπάζειν καὶ δίκαιον, καὶ δεῖ τὸ μὲν ἄρχεσθαι τὸ δ' ἄρχειν ἢν πεφύκασιν ἀρχὴν ἄρχειν, ὥστε καὶ δεσπάζειν, τὸ δὲ κακῶς ἀσυμφόρως ἐστὶν ἀμφοῖν τὸ γὰρ αὐτὸ συμφέρει τῷ μέρει καὶ τῷ ὅλῳ, καὶ σώματι καὶ ψυχῇ, ὁ δὲ δοῦλος μέρος τι τοῦ δεσπότητος, οἷον ἔμψυχόν τι τοῦ σώματος κεχωρισμένον δὲ μέρος: διὸ καὶ συμφέρον ἐστὶ τι καὶ φιλία δούλῳ καὶ δεσπότητι πρὸς ἀλλήλους τοῖς φύσει τούτων ἡξιωμένοις, τοῖς δὲ μὴ τοῦτον τὸν τρόπον, ἀλλὰ κατὰ νόμον καὶ βιασθεῖσι, τούναντίον

Dakle, da nekakva razloga ima u toj raspravi, te da nisu uvijek jednaki naravljju robovi, a drugi slobodnjaci, jasno je, ali i to da isto u nekim (slučajevima) određeno postoji: pa koristi i pravedno je jednomu robovati a drugome gospodariti, i mora jedno biti vladano a drugo vladati onom vlašću kojom je po naravi vladati, te tako i gospodariti, dočim loša provedba toga na štetu je oboma (jer isto je tako probitačno i dijelu i cjelini, i tijelu i duši, i rob je neki dio gospodara, kao živi ali i odvojivi dio njegova tijela. Zbog toga i postoji nešto probitačno i prijateljstvo između roba i gospodara, kada se tako odnose po naravi; onima pak kojima ne biva takvim načinom, nego je prema zakonu i sili, događa se oprečno tome.)¹⁹

φανερὸν δὲ καὶ ἐκ τούτων ὅτι οὐ ταυτόν ἐστι δεσποτεία καὶ πολιτική, οὐδὲ πᾶσαι ἀλλήλαις αἱ ἀρχαί, ὥσπερ τινές φασιν. ἢ μὲν γὰρ ἐλευθέρων φύσει ἢ δὲ δούλων ἐστίν, καὶ ἢ μὲν οἰκονομικὴ μοναρχία μοναρχεῖται γὰρ πᾶς οἶκος, ἢ δὲ πολιτικὴ ἐλευθέρων καὶ ἴσων ἀρχή. ὁ μὲν οὖν δεσπότης οὐ λέγεται κατ' ἐπιστήμην, ἀλλὰ τῷ τοιόσδ' εἶναι, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ δοῦλος καὶ ὁ ἐλεύθερος.

A bjelodano je i iz tih stvari, kako nisu isto vlast gospodara i državnička vlast, niti su pak takve uzajamno sve druge vladavine, kao što neki govore. Jer jedna je nad inima koji su naravljju slobodnjaci, druga nad onima koji su naravljju robovi. Vlast nad

¹⁹ Ladan, Tomislav, 1988. *Aristotel Politika*, Sveučilišna Naklada Liber, Zagreb, 12.-13.str.

*domaćinstvom je jednovlada (jer svakim domom vlada samo jedan), dok je državnička vlast ona nad slobodnima i jednakima.*²⁰

Politika, 1259b 22-27

πρῶτον μὲν οὖν περὶ δούλων ἀπορήσειεν ἄν τις, πότερον ἔστιν ἀρετὴ τις δούλου παρὰ τὰς ὀργανικὰς καὶ διακονικὰς ἄλλη τιμιωτέρα τούτων, οἷον σωφροσύνη καὶ ἀνδρεία καὶ δικαιοσύνη καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἕξεων, ἢ οὐκ ἔστιν οὐδεμία παρὰ τὰς σωματικὰς ὑπηρεσίας ἔχει γὰρ ἀπορίαν ἀμφοτέρως: εἴτε γὰρ ἔστιν, τί διοίσουσι τῶν ἐλευθέρων; εἴτε μὴ ἔστιν, ὄντων ἀνθρώπων καὶ λόγου κοινωνούντων ἄτοπον

Prije svega, dakle, o robovima bi mogao tkogod dvoumiti, postoji li u roba neka krepost mimo oruđnih i poslužničkih značajki, nikakva druga časnija od tih, kao umjerenost, hrabrost, pravednost i bilo koje drugo od takvih stanja, ili pak nema ničeg drugog mimo tjelesnih poslužbi (jer dvoumlje izlazi na oba načina; naime ako to postoji, u čemu će se oni razlikovati od slobodnjaka? Ako pak ne postoji, budući da su oni ljudi i sudjeluju u razboru, tvrdnja je neumjesna.)

Politika, 1260a

ὁ μὲν γὰρ δοῦλος ὅλως οὐκ ἔχει τὸ βουλευτικόν,

*Rob tako uopće nema savjetodavne sposobnosti.*²¹

Politika, 1260b

ὥστε δῆλον ὅτι καὶ ἀρετῆς δεῖται μικρᾶς, καὶ τοσαύτης ὅπως μήτε δι' ἀκολασίαν μήτε διὰ δειλίαν ἐλλείψη τῶν ἔργων.

ὁ γὰρ βάνασος τεχνίτης ἀφωρισμένην τινὰ ἔχει δουλείαν, καὶ ὁ μὲν δοῦλος τῶν φύσει, σκυτοτόμος δ' οὐθεὶς, οὐδὲ τῶν ἄλλων τεχνιτῶν. φανερόν τοίνυν ὅτι τῆς τοιαύτης ἀρετῆς αἴτιον εἶναι δεῖ τῷ δούλῳ τὸν δεσπότην, ἀλλ' οὐ τὴν διδασκαλικὴν ἔχοντα τῶν ἔργων δεσποτικὴν. διὸ λέγουσιν οὐ καλῶς οἱ λόγου τοὺς δούλους ἀποστεροῦντες καὶ φάσκοντες ἐπιτάξει χρῆσθαι μόνον: νουθετητέον γὰρ μᾶλλον τοὺς δούλους ἢ τοὺς παῖδας.

²⁰ Ladan, Tomislav, 1988. *Aristotel Politika*, Sveučilišna Naklada Liber, Zagreb, 25. str.

²¹ Ladan, Tomislav, 1988. *Aristotel Politika*, Sveučilišna Naklada Liber, Zagreb, 26. str.

*Postavili smo da je rob koristan poradi životnih potrepaština, tako te je jasno kako mu je potrebno malo kreposti, tek toliko da zbog razuzdanosti ili strašljivosti ne zanemari svoje poslove. Jer rob je sudionik života, dok je (obrtnik) podalje, i na toliko sudjeluje u kreposti koliko i u ropstvu. Naime prostiji obrtnik posjeduje nekakvo ograničeno ropstvo; i rob je od onih koji su to po naravi, dočim kožar nije takav, niti pak koji drugi među obrtnicima. Bjelodano je dakle kako uzrokom takve kreposti robu mora biti gospodar, a ne onaj koji posjeduje umijeće poduke kojim se rob uči svojim poslovima. Stoga ne govore ispravno oni koji robu niječu razbor i kazuju kako im treba samo zapovijedati, jer su robovi potrebitiji opomene negoli djeca.*²²

Iz tekstova nam je jasno da je za Aristotela, kao i za Platona i Ksenofonta, rob samo imovina oko koje se gospodar mora brinuti. Iako se prema robovima ophode kao prema stvarima koje je lako kupiti i prodati te natjerati na poslušnost, Aristotel nalaže da se ne smije loše ophoditi sa robovima koji su odani i dobro rade kako bi se poslušnost nagradila i ostala. Sloboda i ropstvo koje je nasuprot pojmu slobode što je za Aristotela temeljna razlika između građana Grčke i barbara koji stoji nasuprot idealima grčkih polisa. Tako za njega samo robovi trebaju obavljati zemljoradničke i kućanske poslove dok se građani bave drugim, mnogo plemenitijim poslovima poput prirodnih nauka i filozofskih promišljanja. Njihova uloga mora biti više sredstva za pomoć, a ne produktivne moći (Hammond, 1986; Wiedemann, 1981).

²² Ladan, Tomislav, 1988. *Aristotel Politika*, Sveučilišna Naklada Liber, Zagreb, 27.str.

3.2. Dramski izričaj

Polis Atena postaje središtem umjetničkog i književnog stvaralaštva zbog svoje političke hegemonije nakon grčko-perzijskih ratova. Danas je jasno da to zlatno doba, kako ga mnogi nazivaju, nije bilo toliko skladno već prepuno dihotomija i suprotnosti. Postojali su kontrasti između velikog optimizma i pesimizma, između racionalnog razmišljanja filozofa i pukog praznovjerja kultova. Tako je i raširena zabluda da je atenska demokracija preuzela najveću zaslugu za kulturni procvat, no jasno nam je da to nije bila demokracija u pravom smislu riječi već vladavina jednog čovjeka, i to Perikla. Ovo je također doba u kojem je usprkos previranjima i stalnim propitivanjima socijalnog i društvenog života naroda ropstvo opravdano kao prirodna stvar i smatrano dijelom društva. Dramski izričaj pomiče se prema opisima svakodnevice, humanizmu i ljudskim sukobima, tako da imamo pregršt doticaja i s opisima robovlasničkog sustava (Sironić, 1995:126).

3.2.1. Tragedija

Samu povijest nastanka tragedije nalazimo kod Aristotela u njegovoj *Poetici* gdje tragediju opisuje kao improviziranu pjesmu koja vuče korijene od ditiramba, pjesme u čast boga Dioniza.²³ Prvi predstavnik tragedije kod kojeg postoje likovi robova je Eshil, najstariji od tri velikana grčke tragedije i sudionik grčko-perzijskih ratova. Njegove drame nastaju u periodu jasno izraženog patriotizma i duha ratova čime mogu posvjedočiti i grandioznosti njegovih likova. Iako pisac opisuje stvarnost ljudskih sudbina i bavi se tematikom pravednosti, on to čini preko mitoloških priča (Sironić, 1995:131).

Najizraženiji likovi robova u njegovim drama pojavljuju se na sličan način kao i kod Homera, kao lojalne sluge u obitelji. Tako u *Hoeforama* imamo sličan lik kao i u Odiseji, a to je odana služavka Kilisa koja je bila dadilja Orestu (*Hoefore*, stih 730-781). Iako je sporedan lik u samom djelu i pojavljuje se jedanput, na kraju biva jedan od najvažnijih likova potrebnih za pokretanje radnje vezane za osvetu. Također imamo prikaze robova kojima je Klitemnestra naredila prinošenje žrtava na grob, ali oni se premišljaju i ne mogu ispuniti njene zapovijedi zbog počinjenog zločina (Sironić, 1995).

23 Više o samoj temi Sironić, Milivoj, (1995.) *Rasprave o helenskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 127-131.

Hoefore, 75-80

Ἔμοι δ'—ἀνάγκαν γὰρ ἀμφίπτολιν
θεοὶ προσήνεγκαν: (ἐκ γὰρ οἴκων
πατρῶων δούλιόν μ' ἐσᾶγον αἴσαν) —
δίκαια καὶ μὴ δίκαια ἀρχὰς πρέπον
βία φρενῶν αἰνέσαι
πικρὸν στύγος κρατούση.

A meni- ta bozi me pod silu

Preseliše, očinskome domu

Ispod krova odvedoše u ropstvo-

I dobro i zlo

Preko srca hvalit je u žiću ropskom, gorka gdje me žalost guši

Haljom lice zastiruć

Gospodara plačem s kobi zle,

*Od tuge tajne srce zebe mi.*²⁴

Drugi značajniji lik ratne zarobljenice imamo u Eshilovoj tragediji *Agamemnon* u liku Kasandre, trojanske proročice koja je završila kao ratni plijen i dovedena je u Agamemnonovu kuću, što je na kraju završilo tragično zbog Klitemnestrina plana da kazni svoga muža. Dolazak ropkinje raspiruje Klitemnestrin bijes i ljubomoru i zapravo potiče zlobni plan, no Kasandra nije samo lik ropkinje i ratnog plijena već i proročica koja zna točno što će se dogoditi. Kasandra je naime prokleta od Apolona zbog odbijanja njegovih udvaranja, ali upravo ona potiče prepričavanje cijele radnje i sudjeluje u objašnjavanju vječne kletve na kući Atrejevića (*Agamemnon*, stih 1075-1331).

Sofoklo, drugi velikan tragedije porijeklom iz Kolofona, također je nasljedio homersku tradiciju mitološke tematike i opisa pravednosti i poštivanja volje božanstava. Od njegovih drama imamo sačuvanih samo sedam u punom obliku i ponešto fragmenata. Njegov odnos prema likovima robova veoma je sličan Eshilovu pristupu prepričavanju događaja u kojima su se našli i ulogama koje su im dane nakon ratnih zarobljavanja. Tako i u drami *Ajant* imamo lik ropkinje koju je zadesila takva sudbina gdje je postala ropkinja, a bila je slobodna žena (Murray, 1986:242).

²⁴ Rac, Koloman; Majnarić, Nikola, (1990.) *Grčke tragedije i Eshil i Sofoklo*, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana, Zagreb, 206.str.

Ajant, 489-91

νῦν δ' εἰμὶ δούλη θεοῖς γὰρ ᾧδ' ἔδοξέ που
καὶ σῆ μάλιστα χειρὶ.

*A sada sam ropkinja. Takvom me bogovi učiniše i tvoja ruka.*²⁵

Euripid za razliku od svoja dva prethodnika pripada novom obliku tragedije i drugačijem književnom izričaju. Euripid je nastavio sokratovsku tradiciju propitkivanja tradicionalne religije i odnosa u društvu. Za vrijeme svoga djelovanja nije bio odveć popularan među Atenjanima ako je suditi po broju dobivenih nagrada, no ipak je postao i ostao jedan od najvećih grčkih tragičara čiji likovi imaju nesvakidašnju karakterizaciju. Već iz njegovih prvih drama poput *Alkestide*, *Medeje* i *Hipolita* možemo iščitati da je stvoren drugačiji i koncept i pristup karakterizaciji likova. Svi njegovi likovi mnogo su ljudskiji i emocionalniji što ih na kraju čini i mnogo realističnijima (Hammond, 1986:422-426).

Trojanke, 190-196

Ἑκάβη

φεῦ φεῦ.

τῷ δ' ἅ τλάμων

ποῦ πᾶ γαίας δουλεύσω γραῦς,

ὡς κηφήν, ἅ δειλαία,

νεκροῦ μορφά,

νεκύων ἀμενηνὸν ἄγαλμα,

αἰαῖ

τὰν παρὰ προθύροις φυλακὰν κατέχουσ'

ἢ παίδων θρέπτειρ', ἅ Τροίας

ἀρχαγοὺς εἶχον τιμάς;

Jao jao!

Kog ću jedna-

Gdje na svijetu služiti stara, oronula

Prava, jedna slika smrti,

Pusta sjena, duša mrtva?

²⁵ Rac, Koloman, (1913) Sofoklove tragedije, Matica hrvatska, Zagreb, 20. str.

Hoću li na vratima stražarit

Il djecu čuvat ja- ja

*Kraljica u Troji nekad?*²⁶

Hekaba 357-367

Poliksena

νῦν δ' εἰμὶ δούλῃ. πρῶτα μὲν με τοῦνομα
θανεῖν ἐρᾶν τίθησιν οὐκ εἰωθὸς ὄν:
ἔπειτ' ἴσως ἂν δεσποτῶν ὠμῶν φρένας
τύχοιμ' ἄν, ὅστις ἀργύρου μ' ὠνήσεται,
τὴν Ἑκτορός τε χιτῶνων πολλῶν κάσιν,
προσθεῖς δ' ἀνάγκην σιτοποιῶν ἐν δόμοις,
σαίρειν τε δῶμα κερκίσι τ' ἐφεστάναι
λυπρὰν ἄγουσαν ἡμέραν μ' ἀναγκάσει:
λέχη δὲ τὰμὰ δοῦλος ὠνήτοσ ποθεν
χρανεῖ, τυράννων πρόσθεν ἠξιομένα.

Sad robinja sam, Već mi samo ime to,

Kom vična nijesam, budi mi želju za smrću.

A možda gospodaru kruta srca bih

Ja dopanula – mene sestru Hektora

I mnogih drugih, on bi srebrom kupio

I nagno, u kući da žito meljem mu,

I prisilio, dvor da metem, uza stan

Da stojim, crne dane uz njegov provodim;

Moj krevet najzad rob bi kupljen odnekud

*Okaljo, za nj kralji otimahu se.*²⁷

²⁶ Rac, Koloman, (1960.) *Euripidove drame*, knjiga treća, Matica hrvatska, Zagreb, 351. str.

²⁷ Rac, Koloman, (1960.) *Euripidove drame*, knjiga prva, Matica hrvatska, Zagreb, 388.-389. str.

Ion 850-6

ἐγὼ μὲν οὖν σοὶ καὶ συνεκπονεῖν θέλω,
καὶ συμφονεύειν παῖδ' ἐπεισελθὼν δόμους
οὗ δαῖθ' ὀπλίζει, καὶ τροφεῖα δεσπότηαις
ἀποδοῦς θανεῖν τε ζῶν τε φέγγος εἰσορᾶν.
ἐν γάρ τι τοῖς δούλοισιν αἰσχύνην φέρει,
τοῦνομα: τὰ δ' ἄλλα πάντα τῶν ἐλευθέρων
οὐδὲν κακίων δοῦλος, ὅστις ἐσθλὸς ἦ.

*A ja sam spreman s tobom trudit, mučit se-
Otići u kuću, gdje gozbu sprema on,
I s tobom sina ubit, te za hranu se
Odužit gospodarima, mrijet il gledat živ
To sunce sjajno. Jedno robu ljaga je-
Da, ime, inače ti nije čestit rob
Baš ništa gori nego čovjek slobodan.*²⁸

Trahinjanke kod Euripida predstavljaju znatni pomak u opisu robova jer opisuju zarobljene žene koje su postale ropkinje kao ratni plijen, a bile su aristokratskoj sloja. Takav sličan pristup smo već mogli vidjeti u *Ilijadi* koja nam spominje ratne zarobljenike, no kod Euripida je iskazan onaj jasan tragični aspekt porobljenosti onih plemićkih ljudi gdje upravo to porobljavanje predstavlja pobjedu nad neprijateljima. *Trojanke* su još jedan primjer ovakvih izričaja koji nam za razliku od ostalih govore o ropstvu iz perspektive samih ropkinja (Hammond, 1986.).

²⁸ Rac, Koloman, (1960.) *Euripidove drame*, knjiga treća, Matica hrvatska, Zagreb, 53. str.

3.2.2. Komedija

Tragedija i komedija bile su sastavni dio javnog života klasične Grčke. Bile su važan faktor u svakodnevnom životu i temelj društva ne samo zbog svog izričaja već i zbog činjenice da su se izvodile javno za publiku. Tako su prvotne drame bile pisane striktno za izvođenje prije nego se praksa promijenila i krenula na pisani oblik izdavanja. Važna stvar za analizu činjenica je da se književnost, koja se razvijala u Ateni, razvijala tako da je sve bilo vezano za obitelj, religiju i odgoj atenskog polisa te se tako i sam život grada odrazio u dramskom izričaju. I za samu komediju nam je primarni izvor Aristotelova *Poetika*, u kojoj se opisuje nastanak komedije (Sironić, 1995:241).

Najpoznatiji je predstavnik atičke komedije starijeg razdoblja Aristofan, koji je svoja djela temeljio na simboličnim prikazima atičkog života kroz mitološke metafore. Komedije su imale simbolične likove životinja i personifikacije temeljnih ideja iz njegovog političkog opredjeljenja. Tako u sačuvanim komedijama poput *Osa*, *Oblaka*, *Žaba* i sličnih vidimo jasne napade na njegove neprijatelje i novi oblik izražavanja koji se Aristofanu nije svidio. Tako uz komični karakter ima i jasne poruge prema Kleonu i Euripidu, koje su izvedene kao dio komične radnje. Što se tiče samih prikaza robova, Aristofanov najzanimljiv lik je onaj Ksantije, inteligentnog roba koji je odan svome gospodaru, ali se zna i izboriti za svoj dio u priči te komično izigrati gospodara. Usprkos tome jasan nam je odnos roba i gospodara i koliko je zapravo loše biti rob jer gospodari mogu raditi s njima što žele (*Žabe* 179, 640). Aristofan se i dalje drži stare tradicije prikaza robova kao dijela kućanstva i odanih sluga gospodaru i činjenice da sve što rob radi, radi za svog gospodara i on ga smije kazniti kako njemu odgovara (Hunt, 2001.).

Osim samih prikaza Ksantije kao sposobnog roba čiji je gospodar skoro komično nesposoban u nekim trenucima, imamo i analitički aspekt u komediji *Bogatstvo* (*Pluto*) u kojoj Aristofan spominje načine na koji se robovi mogu dobiti (*Pluto* 515-526). U komediji *Horae*, u fragmentima koji su nam sačuvani spominje priču o bijegu robova iz ropstva i daje nam podatak da su ti robovi mogli pronaći utočište u hramovima bogova (*Horae*, fragment 567) (Hunt, 2011.).

Χρεμύλος

λῆρον ληρεῖς. ταῦτα γὰρ ἡμῖν πάνθ' ὅσα νῦν δὴ κατέλεξας
οἱ θεράποντες μοχθήσουσιν.

Πενία

πόθεν οὖν ἔξεις θεράποντας;

Χρεμύλος

ὠνησόμεθ' ἀργυρίου δήπου.

Πενία

τίς δ' ἔσται πρῶτον ὁ πωλῶν,
ὅταν ἀργύριον κάκεῖνος ἔχη;

Χρεμύλος

κερδαίνειν βουλόμενός τις
ἔμπορος ἦκων ἐκ Θετταλίας παρὰ πλείστων ἀνδραποδιστῶν.

Πενία

ἀλλ' οὐδ' ἔσται πρῶτον ἀπάντων οὐδεὶς οὐδ' ἀνδραποδιστῆς
κατὰ τὸν λόγον ὃν σὺ λέγεις δήπου.

*Hremil: To su same gluposti. Sve, što nam sada ovčas navede, reče, to sluge naše
izvršit će.*

Siromaštvo: a odakle sluge ćeš dobiti uzet?

Hremilos: Ta valjd' za novce ćemo ih kupiti.

Siromaštvo: A tko će vam prvi ih prodat kad novaca bude imao i onaj?

*Hremilos: Ma trgovac, željan dobitka- iz tesalske dolaze zemlje gdje najveća je
trgovina roblja.*

*Siromaštvo: Al' prvo i prvo- trgovaca roblja valjada ne će ni biti po onijem riječima
tvojim što ih izreče.²⁹*

²⁹ Rac, Koloman, (1974.) *Aristofan Komedije*, Matica hrvatska, Zagreb, 604. str.

Iako su važni sudionici radnje, ti ju isti robovi zapravo ne kontroliraju niti dovode u pitanje tradicionalne uloge u samom društvu. Komični efekt kod zamjene uloga najbolje je opisan u *Žabama*, gdje Dioniz i Ksantija zamjenjuju svoje uloge, dok drugi rob zapitkuje kako će Ksantija izbjeći kaznu jer ne zna pozadinu komičkog zapleta. Kod Aristofana robovi su također ti koji znaju sve što se događa u kući i koji o tome svoga gospodara obavještavaju. Taj element pretočio se i u ulozi roba vodiča publike u komediji gdje on prepričava događaje koje su doveli do određene komedije. (*Vitezovi* 36-70; *Pčele* 54-136; *Mir* 50-81; *Bogatstvo* 1-55) Također imamo i robove koji su spori i glupi i oni su najčešće dio poruge i sramote kućanstva u kojem se nalaze kao što imamo primjer kod *Ptica*, *Pčela* i *Mira* (255-58) (McKeown, 2001).

Menandar koji je predstavnik nove komedije pristupa pitanju robova u svojim dramama na drugačiji način. Kod ovog komediografa dolazi do razvoja novog oblika komedije u 4. st. pr. Kr. Kod Menandra i nove komedije imamo utjecaj novih filozofija nakon što su napustili stare homerske utjecaje i mitološke reference. Menandar svoje likove vidi u svakidašnjici i daje nam opise ljubavnih zavrzlama. Tako imamo opise opise prostitutki i robova, kao primjerice u njegovoj komediji *Parničari* (McKeown, 2001).

3.3. Politika

Nekolicina je autora pokrila period prevlasti klasične atičke moći nad ostalim polisima zahvaljujući Periklovoj vladavini, no pitanje je koliko je taj period bio uistinu pravo zlatno doba. Pitanje broja robova u Ateni i ostalim polisima predstavlja problem zbog pomanjkanja vjerodostojnih izvora. Imamo Ateneja, grčkog gramatičara i pisca koji u svome djelu *Gozbi sofista* citira starije autore o broju robova. Brojku od 470,000 robova u Eginu citira iz Aristotelova izgubljenog djela, dok brojku od 460,000 u Korintu vadi iz Epitamejevih *Povijesti*, a 400,000 atenskih robova iz Kteziklove kronike *Demetrija Faleranina*. Hiperid s druge strane spominje oko 150,000 robova, što je velika razlika od onoga što nam Atenej predočuje, tako da nam ovi izvori ne mogu dati konačnu brojku (Rihll, 2011:49).

Atena je i inače bila specifičan slučaj vezan za robovlasnički sustav zbog veličine i jačine političkih utjecaja. Također je važan podatak da se sami robovi nisu razlikovali izgledom od drugih stanovnika polisa već im je bilo samo zabranjeno sudjelovati u određenim važnim događajima. Razlog tome Rihll vidi u ideji da ako robovi mogu lako raspoznati sami sebe u polisu, shvatit će da ih ima mnogo i tako mogu nastati pobune u gradu. Najjača poveznica ropstva može se naći u sklopu ekonomije koja je bila relevantna za funkcioniranje polisa. Tržište se već u arhaisko doba znatno proširilo i time je nastala veća potreba za više robova zbog više različitih poslova koje aristokratski sloj više nije htio obavljati. Usprkos povećanju količine robova i dalje se pazilo na porijeklo i narav robova. Tako kod Platona u njegovim *Zakonima* pronalazimo podatak da nije bilo dobro imati previše robova iz iste zemlje kako bi se izbjegle pobune i prisnost robova i napominjemo kako bi se gospodari trebali odnositi prema njima (Rihll, 2011).

3.3.1. Solon

Solon je u povijesti književnosti poznat kao pjesnik elegija, ali i državnik koji je postao arhontom 594. g. pr. Kr. i uveo važne reforme u atenski polis. Solona ponajviše poznajemo kao državnika koji je razrješio problem dužničkog ropstva siromašnog dijela građana Atene, ali su bitan dio njegovog života i pjesme koje je pisao. Teme njegovih elegija često su bile političke i ideološke prirode jer je u njima iznosio svoje ideje i etičke ideale i na kraju političke analize. Razdoblje koje je naslijedio bilo je prožeto velikim razdorom između aristokratskog i bogatog dijela stanovništva polisa i siromašnih seljaka koji su također bili građani u svim svojim pravima, ali su bili niži sloj. Za aristokraciju oni su bili niži sloj upravo zbog svojeg zanatskog opredjeljenja i nisu ih smatrali ništa boljima od robova uz koje su radili na poljima. Problem je nastao kad više nije bilo dostatno raditi jer su počeli padati u dugove koje više nisu mogli vraćati te su siromašni građani postali robovima aristokraciji. Solon je tako svoj književni izričaj pronašao u zapisivanju elegija u kojima je pozivao na buđenje, kao što imamo na primjeru u elegiji *Salamini* (Sironić, 1995:59-68).

Problematika situacije u kojoj se Solon našao nije bila samo ekonomske prirode već i društvene u čemu je po prvi puta došlo do neviđenog presedana, a to je da su stanovnici i građani polisa postali robovi zbog svojih dugova. Naravno, prvotno njihov status nije bio onog roba u punom smislu društvenog odnosa jer je u pitanju bilo financijsko dužništvo. Takvi dužnici dobili su novi status u društvu i bili označeni kao dužnici. Njihova dužnost bila je skoro feudalna u smislu otplaćivanja šestine svega vjerovnicima, čime su dobili naziv *hectomoroi* (ἐκτήμεροιοι), a njihova zemlja stavljena je u zalog i označena dužničkim stupom 'srama' nazvanim *horos*. Problem takvog odnosa nastaje tek kada dotični dužnici ne mogu više otplaćivati svoje dugove vjerovnicima kojima duguju. U tom trenutku gube svoju zemlju i slobodu i mogu biti prodani u roblje na atičkom ili stranom teritoriju. Solon sam opisuje takvo stanje u polisu u svojim pjesmama (13. 2-3 i 3.5.f 18-25). Nakon što je postao arhontom, Solon odlučuje iskoristiti svoje pravne ovlasti i poništiti dužničko ropstvo i sve ugovore koji su porobili ljude. Tim činom samo je ropstvo ukinuto i oprošteni su dugovi te su se ljudi morali vratiti. Zanimljivo je to da usprkos činjenici da je ropstvo ukinuto i da su se dugovi oprostili, nije bilo reformi koje su se bavile nastankom samog problema siromaštva koje je te ljude i odvelo u ropstvo (Solon, 23 13-21) (Hammond, 1986).

Zanimljivost vezana za Solona podatak je da je on bio aristokrat, ali da je imao bolje poznavanje odnosa u polisu zbog svojih putovanja i vojnog iskustva iz bitke za Salaminu

koju je čak i ovjekovječio u svojoj elegiji. Solon nije samo oslobodio svoje građane od ropstva već je napravio potpunu preinaku političkog društva polisa. Uveo je novu podjelu građanstva na četiri skupine na temelju bogatstva u odnosu na poljoprivrednu proizvodnju. Oslobođeni građani tako su pali u ovaj zadnji četvrti stalež u kojem su bili radnici, odnosno *teti*. Iako nisu imali dužnosnička prava poput najviša dva staleža, imali su pravo na sudjelovanje u odlukama (Starr, 1991).

τοῦτ' ἤδη πάση πόλει ἔρχεται ἔλκος ἄφυκτον:
εἰς δὲ κακὴν ταχέως ἤλυθε δουλοσύνην,
ἢ στάσιν ἔμφυλον πόλεμόν θ' εὕδοντ' ἐπεγείρει,
ὄς πολλῶν ἐρατὴν ὄλεσεν ἠλικίην:

*Eto veće nam grad neizbježna zarazi rana,
Brzo ga ima stić teškog robovanja dan,
Štono potiče bunu i rat oda sna što budi,
Koji mnogima zna milu pogubiti dob,
Jer od neprijatelja se odmah u sukobu ratnom,
Što je rovarima drag, mili pritješnjuje grad.³⁰*

εἰ δὲ πεπόνθατε λυγρὰ δὶ' ὑμετέρην κακότητα,
μή τι θεοῖς τούτων μόμφον ἐπαμφέρετε:
αὐτοὶ γὰρ τούτοις ἠϋξήσατε ῥύματα δόντες
καὶ διὰ ταῦτα κακὴν ἔσχετε δουλοσύνην:

*Stiže l' vas nevolja ljutita, a radi kukavštine vaše,
Nemojte s udesa tog bogova kriviti vi!
Sami digoste njih, kad stražu im dadoste jaku,
Zato snađe vas sad grdnog robovanja jad.³¹*

³⁰ Rac, Koloman, (1916.) *Antologija stare lirike Grčke*, Matica hrvatska, Zagreb, 50. str.

³¹ Rac, Koloman, (1916.) *Antologija stare lirike Grčke*, Matica hrvatska, Zagreb, 51. Str.

ἦν γὰρ αὐτῶν ἡ πολιτεία τοῖς τε ἄλλοις ὀλιγαρχικὴ πᾶσι, καὶ δὴ καὶ ἐδούλευον οἱ πένητες τοῖς πλουσίοις καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα καὶ αἱ γυναῖκες: καὶ ἐκαλοῦντο πελάται καὶ ἐκτῆμοροι: κατὰ ταύτην γὰρ τὴν μίσθωσιν ἠργάζοντο τῶν πλουσίων τοὺς ἀγροὺς ἢ δὲ πᾶσα γῆ δι' ὀλίγων ἦν, καὶ εἰ μὴ τὰς μισθώσεις ἀποδίδοιεν, ἀγώγιμοι καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ παῖδες ἐγίγνοντο: καὶ οἱ δανεισμοὶ πᾶσιν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἦσαν μέχρι Σόλωνος: οὗτος δὲ πρῶτος ἐγένετο τοῦ δήμου προστάτης. χαλεπώτατον μὲν οὖν καὶ πικρότατον ἦν τοῖς πολλοῖς τῶν κατὰ τὴν πολιτείαν τὸ δουλεύειν:

Iza toga dogodilo se, te su živjeli u zavadi dugo vremena plemići i narod, jer im je sustav bio posve oligarhičan, pa su i siromasi robovali bogatima i sami i djeca i žene. A zvali su se kmeti i šestinari, jer su za tu plaću obrađivali polja bogatašima (a sva zemlja bila je u rukama nekolicine), pa ako nijesu davali zakupnine, padali su u ropstvo i sami i djeca njihova. I uzimali su svi na tjelesa svoja do Solona, koji je bio prvi zastupnik naroda. Od političkih je dakle nevolja najteže i najgorče bilo mnoštvu robovanje, ali su i ostalo teško podnosili, jer nijesu, tako rekavši, imali upravo nikakvih prava.³²

³² Majnarić, Niko, (1948.) *Aristotelov ustav atenski*, Izdavački Zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 11. str.

3.3.2. Periklo

Stanje klasičnog perioda polisa Atene označava doba vladavine državnika i stratega Perikla. Nakon sudjelovanja u Peloponeskom ratu i previranja u polisu, napokon je uslijedilo doba mira i prosperiteta, no samo za višu klasu aristokracije. Njegova vladavina označava procvat ekonomije, društva i znatno pojačanje aristokracije koja sada dobiva nove građanske zakone. Uvođenje tih novih zakona uistinu ukazuje na promjene u atenskom društvu i to se očituje u svim oblicima izričaja, a pogotovo u književnim. Usprkos tim novim građanskim pravima i promjenama u skupštini, robovi su još uvijek bili radna snaga Atene i koncept ropstva bio je opravdan u svim oblicima (Hammond, 1986).

Periklo je bio vrstan govornik i vojni strateg kojeg su Atenjani obožavali zbog njegove strateške briljantnosti i uloge u pobjedi Atene i vraćanju njene stare veličine. Periklo je u naravi bio pravi aristokrat tako da se i njegova politika često odražavala u aristokratskim idealima države. Ideja demokracije s kojom se mnogi autori slažu za Periklova doba nije postojala u pravom smislu riječi pošto Periklo nije smatrao jednakima viši i niži stalež. Atena je u njegovom periodu polako kretala prema većem zamahu imperijalizma i želje za prevlasti tako da se to odražavalo i na društvene odnose. Takav odnos i razmišljanje pomogali su i mnogi filozofi svojim teorijama i idejama poput Platona i Aristotela. Oni su bili ti koji su zagovarali prirodni poredak društva i činjenicu da se siromašni i bogati stalež neće nikada moći izjednačiti (Starr, 1991).

4. Zaključna razmatranja

Problematika ovakvog istraživanja u klasičnoj filologiji nalazi se u tome da usprkos činjenici da imamo izvorne tekstove, nedostaju izvorni konteksti. Iščitavanje ropskih odnosa iz drame ili komedije može se na prvi pogled činiti jednostavnim jer imamo zapravo valjane izvore, no teško je odrediti pozadinu priče, a da se ne okrenemo i prema društvenim i povijesnim kontekstima doba u kojima su nastala. Tako je jasna i razlika između političkih i književnih izričaja koji nam predočavaju različite ideje. Ono što je jasno je dokaz da je Grčka usitinu bila robovlasničko društvo u pravom smislu riječi. Iako postoji kategorizacija samog društva u smislu čijeg unosa produktivne snage od strane robova i njihovog broja kao što je Rihll u svome članku iznio, i bez tih podataka možemo doći do zaključka da je grčka ekonomija uistinu ovisila o robovima (Rihll, 2011).

Grčka je bila robovlasničko društvo od svojih samih početaka, no bitan je odnos snaga građanstva i robova te njihov međusobni odnos. Autori poput Finleya i Meillassoux nam daju jasnu definiciju robovlasničkog sustava te možemo klasificirati antičko Grčko društvo kao robovlasničko. Robovi su bili važan dio, iako imamo tek nekolicinu izvora, poput Platona, Aristotela i Ksenofonta, koji nam daju sliku ophođenja prema robovima u obliku zakonskih odrednica i uputa. Drugi izvori poput dramskih djela Eshila i Euripida daju nam više poetsku verziju robova u kojima nam je redovito problem kontekst jer imamo ratne zarobljenike koje nam autori opisuju, a koji su zapali u ropstvo. Bez obzira na izvor klasičnog autora, robovi nisu imali prava ni privilegije koje su imali ostali članovi društva niti su ustvari bili dio tog društva.

Najzanimljiviji aspekt analize tekstova i promatranja različitih naziva za robove bio je upravo u otkriću konteksta u kojem su ta djela pisana. Tako nam se razlikuje pristup jednog Platona od njegovog bliskog učenika Aristotela. I u dramskom izričaju tragedije i komedije izlaze nam različiti pristupi ropstvu i opisima i karakterizaciji robova. Najveći problem ovakve analize činjenica je da su sva ova djela pisana iz pozicije moćnih gospodara, a ne samih robova. Možemo naglasiti da su djela poput *Trojanki* pisana iz perspektive ropkinja, no opet je bio Euripid autor, a on je pak bio pripadnik aristokratskog i visokog sloja grčkog polisa. Već od pradavnih vremena stare Grčke sačuvani su nam zapisi koji govore o robovskoj ulozi u društvu grčkih polisa. Nažalost mnogi izvori su nam izgubljeni, tako da ovo nije puna slika samog robovlasničkog sustava, no imamo dovoljno

da barem ocrtao jednu zaokruženu priču, a to je da su robovi bili veoma važni ne samo za ekonomiju već i za društvo.

5. Literatura

- ARISTOTEL, (1973.) *Politika*, prijevod LADAN, Tomislav, Sveučilišna Naklada Liber, Zagreb
- BOYS STONES, George; GRAZIOSI, Barbara; VASUNIA, Phiroze, (2009.) *The Oxford Handbook of Hellenic Studies*, Oxford university press, New York
 - DUBOIS, Page, *Slavery*, 316-328.str
 - ISAAC, Benjamin, *Ethnic prejudice*, 328-340.str
- BRADLEY, Keith; CARTLEDGE Paul, (2011.) *The Cambridge World History of Slavery: Volume I: The Ancient Mediterranean World*, Cambridge University Press, New York
 - HUNT, Peter, *Slaves in Greek literary culture*, 22-48.str
 - RIHLL, T.E. *Classical Athens*, 48-74.str
 - KYRTATAS, Dimitris J., *Slavery and economy in Greek world*, 91-112.str
 - BRAUND, David, *The slave supply in classical Greece*, 112-134.str
 - MCKEOWN, Niall, *Resistance amongst chattel slaves in the classical Greek World*, 153-176
- CHAMOUX, Francois, (1967.) *Grčka civilizacije u arhajsko i klasično doba*, Izdavački zavod „Jugoslavija“, Beograd
- EDWARDS, Anthony T. (2004.) *Hesiod's Ascra*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London
- FINLEY, M.I. (1973.) *The ancient economy*, University of California press, Los Angeles
- GARNSEY, Peter, (1996.) *Ideas of slavery from Aristotle to Augustine*, Cambridge university press, New York
- HAMMOND, N.G.L. (1986.) *A History of Greece to 332. B.C.* (third edition), Clarendon Press, Oxford
- JURIC, Ante, (2001.) *Grčka: Od mitova do antičkih spomenika*, Andromeda, Rijeka
- MAJNARIĆ, Niko, (1948.) *Aristotelov ustav atenski*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
- MARETIĆ, Tomo, (2003.) *Vrhovi svjetske književnosti, Homer: Odiseja*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske, Zagreb
- MARTIN, Thomas R., (2000.) *Ancient Greece: From prehistoric to Hellenistic times*, Yale Univeristy Press, London

- MURRAY, Gilbert, (1897.) *A history of ancient greek literature*, D Appleton and company, New York
- MUSIĆ, August, (1942.) *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, Zagreb
- PATTERSON, Orlando, (1982.) *Slavery and Social Death, A comparative study*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, London
- SIRONIĆ. Milivoj, (1995.) *Rasprave o helenskoj književnosti*, Matica Hrvatska, Zagreb
- STARR, Chester G., (1991.) *A history of the ancient world*, Oxford University Press, New York
- STRUVE, V.V., KALISTOV, D.P. (1962.) *Stara Grčka*, (drugo izdanje), Sarajevo
- ŠKILJAN, Dubravko, (1996.) *Leksikon antičkih autora*, Latina & Graeca, Matica Hrvatska, Zagreb
- WIEDEMANN, Thomas, (1981.) *Greek and Roman slavery*, Routledge, London & New York

WEB stranice

- <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/collection?collection=Perseus:collection:Greco-Roman>
- <http://grbs.library.duke.edu/article/download/4421/5519>